

dobí osvojil a jíž se nechce vzdát, tu zůstává jako latentní nebezpečí dalšího vývoje. Neboť je vhodným nástrojem k tomu, aby i v budoucnosti mohl nad reálným poznáním dominovat emocionální klam a sebeklam, vypůjčuje si z racionální oblasti jednotlivé důkazy, plně zdánlivě aktuální úkol, který je ve skutečnosti kampaní.

(1963)

O KRITICE A SOCIALISTICKÝCH VZTAZÍCH MEZI LIDMI

Odpověď Jiřímu Brabcovi

Ladislav Štoll

Ve své polemické stati obrátil Jiří Brabec svou pozornost k metodě mé literárněteoretické práce. Vytýká mi subjektivismus, voluntarismus, ahistorismus a všechny ty znaky, které jsou dnes uváděny jako typické rysy, jimiž některé oblasti společenskovedné činnosti poznamenala atmosféra kultu osobnosti. Přitom ovšem neuvádí v podstatě ani jediný konkrétní příklad, tvrdí, ale nedokládá a vlastní problematiku mých prací se nedotýká. Je mi opravdu těžko na taková paušální tvrzení odpovídat.

Jiří Brabec například o mně říká toto:

„Přednáší referáty, v kterých jde většinou o náznak, programová prohlášení, vytyčení směrnic, rámcové kritiky, pro něž je plocha i forma referátu velmi vhodná. A tak po léta nemá čas na důkazy toho, o čem velmi autoritativně promlouvá, nemá čas na rozpracování určité problematiky a specifikaci obecnosti.“

Nechci tu bránit proti takovýmto paušálním tvrzením tu část své teoretické činnosti, která vznikala v podobě tzv. referátů. Je to ta část mé práce, jíž jsem byl od dob Levé fronty (tj. od počátku třicátých let) pověřován stranou v souvislosti s jejími ideologickými zápasy, s řešením

kulturněpolitických problémů a řízením kulturního života. Tak vznikla řada mých prací, z nichž některé byly přeloženy do cizích jazyků.

Tyto práce vznikaly zpravidla v bojích řešících aktuálně palčivou problematiku. Jde tu o teoretickou činnost, v níž převažuje vědecko-ideologický aspekt, předpokládající živou subjektivní účast (to, čemu dnes někteří lidé říkají módním slovem angažovanost) na aktuálně politickém dění.

Tak tomu bylo na počátku třicátých let, kdy vznikla má práce K sociologii romantismu, tak tomu bylo v době bojů mezi Kulturní obcí a Kulturním svazem v letech 1945-48, tak vznikla v únorových dnech roku 1948 na Sjezdu národní kultury má práce Skutečnosti tváří v tvář; stejně jako produkt boje proti subjektivistickému voluntarismu vznikla má práce Věda jde s lidem (1952) v souvislosti s úkolem, jímž jsem byl pověřen jako předseda vládní komise pro zřízení ČSAV. Tak vznikaly mnohé jiné práce z posledních let.

Kdo dobře zná tuto stránku mé vědecko-teoretické činnosti, ví, jak nepravdivá je prezíravá její charakteristika v citované stati Brabcově.

Což je vědeckou činností jen taková činnost, která se koná například ve vědeckém ústavu, vyznačující se objektivistickou úzkostlivostí, sbíráním přemíry fakt, jež naprosto nemusí vést ještě k esteticky a ideologicky pravdivým hodnocením. Již Hegel ukázal na to, že za určitých podmínek lze pro všechno najít grunt. Což například v oboru právní vědy není tvořivou vědeckou prací vypracování nového občanského zákoníku anebo nové státní ústavy?

V oblasti techniky a přírodních věd se taková věc rozumí sama sebou. Ve společenských vědách však žije stále ještě formální hodnocení v pohledu na to, co je a co není vědecká práce, ztotožňování vědy s katedrovou učeností.

Vysoce si vážím práce, která se zrodila v pilné soustředěnosti v tichu archivu, která shrnula a usoustavnila nové poznatky, která přináší svým pravdivým ideologickým a metodologickým pojetím vysoké vědecké hodnoty. Taková práce může mít rozhodující význam i pro progresivní řešení nejpálčivějších aktuálních společenských problémů. To platí i pro literární historiografii. Jsem si však vědom, že za stejných pracovních podmínek mohou vznikat práce *jalové*, práce z archivu pro archiv, které se vyznačují jen vnějšími znaky vědecké práce.

Politický, ekonomický nebo ideologický referát, není-li snůškou, jak se to někdy stává, běžných tezí, může být a má být dokumentovanou tvůrčí analýzou velmi aktuální, často palčivě živé politické, kulturněpolitické atd. literární situace a předpokládá nejen zasvěcenost do problematiky oboru, ale i hluboký ponor do současného životního dění, silnou

subjektivní účast na probíhajícím společenském zápase. Považuje-li někdo a priori takovouto teoretickou činnost, podílející se na nejživějších aktuálních otázkách, činnost, která vyúsťuje v určitých zásazích do života, direktivách, za subjektivismus a voluntarismus, pak se podobá onomu filozofu, který začal srovnávat marxisticko-leninské učení s astronomií a prohlásil astronomii za vědu, protože jen zjišťuje, nedává předmětu svého zkoumání direktivy, a marxismus za voluntaristickou pseudovědu, protože prý vytyčuje direktivu „Proletáři všech zemí, spojte se!“

S takovými zásahy do živého života, v oblasti té či oné politické, ideologické problematiky, je vždycky spojeno určité riziko, a nejde jen o riziko logických omylů, o pouhé chyby, které lze kazuisticky odvolat, ale o vážné riziko skutečného zasahování do historie, které, ukáže-li se v rozporu se skutečným pohybem dějin, hrozí horšími následky, než je nutnost pouhého kazuistického odvolání omylů. Ne všichni teoretičtí pracovníci toto riziko ochotně podstupují.

Já sám jsem vědomě podstupoval toto riziko jako člen kolektivu revoluční strany v souladu s její linií, to ovšem neznamená neosobně, desubjektivizovaně.

Za linii, za její živou konkrétní podobu odpovídá každý komunista osobně, jako její spolutvůrce.

Má-li se dospět k nějakým skutečným hodnotícím soudům ve sféře umění a literatury a jejich ideologického významu, ponese každý z nás takové riziko, a je právě veliký omyl objektivistů, když si namlouvají, že se takovému riziku lze vyhnout skrupulózním zpracováním literární materie, které často skýtá jenom zdání definitivnosti a neotřesenosti soudů, dospívá-li ovšem vůbec k jakým. Proto odmítám Brabcovo obviňování ze subjektivistického voluntarismu v přístupu k látce.

Má práce „Třicet let bojů...“, která vznikla v období ostrých ideologických zápasů roku 1950, nese na sobě mnoho znaků toho, co strana dnes ve svém životě kritizuje. Tyto chyby, omyly a nedostatky nelze opravit jednorázovým aktem, to je otázka celé další kritické literárněteoretické práce. Domnívá-li se někdo, že takové omyly a chyby je možno odvolat z tribuny sjezdu nebo v nějaké novinářské poznámce, nakládá s míněním druhého ne jako s výsledkem upřímného poznávacího úsilí, ale jako s hlasatelem věroučných článků.

Proto znovu opakuji to, co jsem řekl na III. sjezdu spisovatelů. Nejde o to bránit nebo odvolávat ten či onen názor, to či ono hledisko jako dogma, nýbrž o to vytvořit podmínky vědecké kritické činnosti tvořivých vědeckých sporů jako předpoklad pravdivé objektivní historiografie, která pomůže vyřešit i otázky nejpálčivějších ideologických bojů. Z toho přiro-

ženě vyplývá, že nemohu odpovídat v polemických článcích na jednotlivé kritické výtky.

Jedné věci se však musím dotknout šíře. Mám na mysli to, co Brabec ironicky nazval: „pověstné Štollovo kritérium“, které prý posuzovalo básníky podle toho, zda napsali, či nenapsali verše na Stalina. Chtěl bych proto širší citací ukázat, oč běží.

Ve své stati „Třicet let bojů...“ jsem vylíčil, jak se v naší socialistické poezii odrazila událost Leninovy smrti. Demonstroval jsem to na Horových verších, z nichž vyplývá hluboký smutek a jakýsi pocit zemdlení. Byly to zřejmě již verše básníkovy rozchodu se stranou. Citoval jsem tyto verše z roku 1929 a poukázal na to, že básník je napsal v době, kdy sovětský lid započal s heroismem v dějinách nevidaným uskutečňovat první pětiletý plán, v době, kdy Stalin sváděl veliký zápas proti šířitelům nevíry v uskutečnitelnost socialismu, v době, kdy také u nás představitelé nového Gottwaldova vedení sváděli těžké ideologické boje proti přežitkům sociálnědemokratické minulosti. Je známo, že tehdy byla řada vynikajících českých spisovatelů vyloučena ze strany. A tuto skutečnost jsem doslovně komentoval takto:

„A bylo velmi smutné pozorovat ve chvíli, kdy tato jasná naděje lidstva 1929 zvítězila, jak tyto básníky nepochopili úchvatnou dějinnou logiku, reprezentovanou ve světovém měřítku Stalinem a u nás Gottwaldem. Je příznačné, že ani jeden z těchto básníků, ani Hora, ani Seifert, ani Halas už nenašli slova verše pro Stalina. Nepochopili tuto logiku, jako řada básníků z konce století (např. Sova a jiní), nepochopili dějinnou logiku, kterou ve dvacátých letech představoval Lenin.“

To jsou ta pověstná, i západní buržoazní žurnalistikou ironizovaná slova z mé knížky „Třicet let bojů...“, která se stala předmětem útoků jako „typický výraz ideologie kultu“. Je samozřejmé, že tato formulace je poznamenána „kultem“, že bych dnes, po tom, co víme po XX. sjezdu, ty věci formuloval úplně jinak, avšak z citovaného místa je přece zřejmo, oč mi tehdy šlo, že mi nešlo o oslavu osoby, ale symbol určité dějinné tendence.

Kdyby Brabec, který mi vytýká ahistoričnost, skutečně přistupoval ke kritice s historickým zřetelem, musel by vzít na vědomí tyto historické podmínky. Jsem si vědom, že dnešní generace už asi nemůže procítit patos druhé poloviny dvacátých let, který tehdy prožívala naše marxistická generace.

Co bylo to nejdůležitější, co se tehdy v druhé polovině dvacátých let odehrávalo v myslích revolučně smýšlejících lidí, v myslích citlivých socialistických básníků?

Nejnovější dějiny KSSS, které vyšly pod redakcí s. Ponomarjova, jehož jména se Brabec proti mně dovolává, charakterizují situaci v SSSR v druhé polovině dvacátých let po Leninově smrti takto:

„Otázka o možnosti vybudování socialismu v SSSR byla základní a nejostřejší otázkou. Ne náhodou bylo, že právě v této otázce vedli prudký boj se stranou všichni oportunisté, všechny frakční skupiny, mezi nimiž vedoucí úlohu hrála trockistická skupina.“

Dnešní sovětská historiografie zároveň s analýzou teoretických a praktických chyb J. V. Stalina ukazuje, že v boji proti této opozici (proti trockistům, zinověvcům, bucharincům, buržoazním nacionalistům), v boji proti malověrnosti a nevíře v možnost vybudovat socialismus v SSSR Stalin v těchto letech hájil leninské pozice a sehrál v tomto boji významnou úlohu, a proto mu strana a masy věřily a podporovaly ho.

Jsem jedním z těch, kdož tyto zápasy prožíval, a svou knížku „Třicet let bojů...“ jsem napsal na základě tohoto historického poznání opřené o literárně teoretické studium. Přitom je třeba vidět, že existují i generační vrstevníci, kteří také v té době žili, kteří byli také literárními teoretiky, avšak kteří to *neprožívali*; *kterým tyto velké dějinné otázky byly srchovaně lhostejné*. Brabec zřejmě v uplatňování osobně prožitého v literární historiografii, v prožitku, který sehrál při napsání mé knížky určitou úlohu, vidí subjektivismus, „transpozici objektivního procesu do subjektivních zájmů“, zkratka neobjektivnost, nevědeckost, emocionálnost, impresionismus.

Takový přístup k práci, jako byl můj v tomto případě, samozřejmě v sobě zahrnuje moment takového nebezpečí; to však neznamená, že tento moment nutně vtiskuje pečeť výsledkům pracovního úsilí. Tady totiž velmi mnoho záleží na tom, jaké jsou právě ty zájmy, o nichž Brabec mluví, jsou-li v souladu s upřímným úsilím o pravdivé poznání, anebo zdali jsou s ním v rozporu. A to je také velmi závažný úkol historiografického zkoumání. Historický prožitek, pokud je živý a existuje v paměti, pracuje, ponouká často k hlubšímu poznání, a nemusí být ještě o nic méně pravdivý nežli písemný záznam této zkušenosti, nežli její literární objektivace.

Brabec prostě škrtl jedním tahem pera práci, jejíž koncepci se v jistém smyslu ještě v roce 1955 snažil dotvrzovat novými argumenty. Pět let po vyjití mé práce napsal Brabec stať Neumannův zápas za socialistickou poezii v letech utváření protifašistické lidové fronty, v níž se v jistém smyslu o koncepci mé práce opírá, již novými argumenty doplňuje, jíž se dovolává. Činí to ovšem způsobem, s nímž jsem nemohl souhlasit. Brabec například kriticky vytýká straně, že byla povolná vůči surrealismu, že nebojovala „proti liberalistickému heslu »solidarity« všech intelektuálů,

kteří se hlásili do protifašistické fronty, využívanému prý často k otupování kritiky protilidových -ismů, k zastření nesmiřitelných rozporů mezi antirealismem a realismem“, že „nebyla odhalena snaha surrealistů nechávat všechny sporné otázky »otevřenými«, neprovést jednoznačné a závazující závěry“. Stranický tisk podle Brabce prý nejen neodhalil nesprávné teorie surrealistů, ale často je i podporoval atd.

Jak vidno, Brabec se od roku 1955 radikálně změnil. Nechápu, proč právě on mne volá tak rozhořčeně k odpovědnosti za stanoviska minulých let, proč mně vytýká, že prý sám sebe řadím k jakémusi statickému „jádro“, že prý vystupuji jen v roli korektora, závěrečného hodnotitele chyb druhých.

Nikoli, takové hodnocení není mou věcí, to je věcí objektivní historické kritiky. Bojoval jsem vždy proti subjektivistickému a voluntaristickému chápání stranickosti i v nejhlubších dobách kultu osobnosti, jak je o tom možno se přesvědčit z mé stati Věda jde s lidem z roku 1952, z doby, kdy bylo nutno ještě mnoha lidem pracně vysvětlovat, co to vlastně voluntarismus je. Tehdy jsem napsal: „Vědecká stranickost nemá nic společného s voluntaristickým subjektivismem, jež nám někdy objektivisté strkají do bot, přičemž jim v tom někteří naši vulgarizátoři objektivně pomáhají.“ A tady, jak je zřejmé z citace Brabcovy stati z roku 1955, silně pomáhal i její autor.

Nevím proto, proč bych měl nějak „dynamicky“ zásadně své tehdejší stanovisko měnit. Jsem přesvědčen, že přes chyby, kterých jsem se dopustil, přes nesprávnosti, kterými je poznamenána má práce „Třicet let bojů...“, že přes to všechno ve svém jádru jsem dogmatikem nebyl a že jím nejsem. Chce-li Brabec ze mne tohoto dogmatika udělat, pak se mu to může podařit jen za cenu, že se stane voluntaristou.

A nyní se dostávám k věci nejvážnější. A tou je Brabcovo obvinění, které zní takto: „Ve Štollových »Třiceti letech...« jsou koncentrovány, zafixovány představy o nepříteli uvnitř socialistického tábora (? , pozn. L. Š.), o hlavním rozporu mezi pravověrnými a škůdci... V tom byl její aktuální dopad. Toto metodologické východisko způsobuje i v roce 1957 a v roce 1959 podobný obraz. Místo objektivní analýzy je shledávána předem známá odpověď objeovávání a značkování nových škodných.“

Tady se dostal do jazyka našich literárních sporů nezvyklý výraz: „škodná“! Co je to škodná? Škodná, to je něco, co se na setkání střílí, bez lítosti. Co může být škodná v revíru literatury? Jaký je smysl tohoto metaforického výrazu?

Tohoto slova jsme nikdy v takovýchto souvislostech nepoužívali, ani v nejostřejším literárním, třídně antagonistickém boji. Nemělo se v tako-

véto souvislosti objevit ani v Literárních novinách, v listě bojujícím za socialistické vztahy mezi lidmi. Brabec tvrdí, aniž uvádí doklad, že jsem ve svých literárněteoretických pracích „značkoval škodnou“.

Výroky mají svou logiku bez ohledu na to, zda si je jich autor vědom, či nikoli. Nevyplývá z logiky tohoto obvinění, že Štoll, který se jako literární pracovník zabývá „značkováním škodné“ v literární oblasti, je vlastně sám ta pravá škodná?

To ovšem už není platforma pro vědecko-teoretickou polemiku.

Říkal jsem v polemikách svůj názor často ostře, zpříma, možná že jsem se někdy někoho dotkl silným slovem, kritizoval jsem například Karla Teiga pro jeho názory, ale rozhořčeně jsem protestoval proti článku v Tvorbě o „teigismu jakožto trockistické agentuře v ČSR“, a takových příkladů bych mohl uvést mnoho. Způsob Brabecovy polemiky není výrazem socialistických vztahů mezi literárněvědnými pracovníky. Nikoli, za polemickou statí Třináct let po Třiceti letech, zdá se, nejsou jen pohnutky zájmu o vědeckou pravdu. Na polemické statí takto motivované nebudu dále odpovídat.

(1963)

VERŠ PRO STALINA

Malá marginálie k tradicím
a edicím naší poezie

Vladimír Medek

Projevy kultu v naší poezii – toť otázka, jíž je dáno v současných třenicích a sporech, v současném třibení hodnot poezie, být otázkou nejzákladnější.

Nesporně je to téma velmi široké; jakmile vezmeme v úvahu i literární vědu minulých let, téma plus minus se překrývající s dějinami naší moderní poezie vůbec. Chci se dotknout jen malé jeho části: poezie spjaté s kultem nejvýlučněji – spjaté se jménem J. V. Stalina.